

NOI DATE PRIVIND SISTEMUL DEFENSIV AL CETĂȚII MEDIEVALE (OTOMANE) DE LA HÂRȘOVA (JUD. CONSTANȚA)

Constantin NICOLAE*

Cuvinte-cheie: *Hârșova, epoca otomană, cetate medievală, sistem defensiv, războaiele ruso-turce 1768-1774, 1806-1812, 1828-1829.*

Keywords: *Hârșova, Ottoman Empire, medieval fortress, defensive system, Russian-Ottoman wars 1768-1774, 1806-1812, 1828-1829.*

Rezumat: *Cetatea medievală otomană de la Hârșova este un monument istoric prea puțin cunoscut. Cercetările de suprafață întreprinse aici de Pamfil Polonic la sfârșitul secolului al XIX-ea, la care se adaugă săpăturile realizate de Victor Brătulescu, Andrei Aricescu sau, mult mai târziu, de Gheorghe Cantacuzino, au adus prea puține clarificări asupra planimetriei și evoluției sale. Rezultate mulțumitoare s-au obținut după săpăturile din „cetate” în sectoarele „incinte vest” și „incinte nord” derulate în ultimele trei decenii. S-a făcut, prin acestea, separația clară dintre fortificația antică și cea medievală, îndepărtându-se astfel starea de confuzie din interpretarea lor.*

O cercetare preventivă, întreprinsă în anul 2018 la intersecția străzilor Luminii și Carsium (Pl. I B) a prilejuit evidențierea sistemului de apărare al fortificației otomane de pe incinta mare de nord, în imediata apropiere a turnului de nord-vest.

Despre forma cetății de la Hârșova și zidurile ei avem unele descrieri, destul de sumare, din prima parte a secolului al XIX-lea, datorate contelui de Langeron și baronului von Moltke (Pl. I A). În actuala săpătură s-au descoperit, parțial, șanțul fortificației adâncit în stânca calcaroasă și contraescarpa zidului de apărare. Șanțul a fost scos la lumină pe suprafața de 115 mp (Pl. II, Fig. 1). Pentru a realiza adâncirea acestuia, la max. 1,40 m, s-au folosit fracturile naturale ale rocii, iar acolo unde duritatea a fost prea mare s-au utilizat dălți și piroane, după cum indică orificiile găsite pe suprafața săpăturii. Spre capătul de sud al secțiunii s-au identificat mai multe plăci de șist verde, iar în extremitatea de nord s-a descoperit restul zidului contraescarpei. Incinta mare, surprinsă dincolo de strada Luminii, în anul 2003, într-o altă cercetare preventivă, și contraescarpa

au fost demantelate după ce cetatea nu a mai funcționat, către sfârșitul primei jumătăți și în tot cursul secolului al XIX-lea, și chiar la începutul secolului al XX-lea, piatra fiind refolosită la construirea noului oraș, iar șanțul a fost acoperit de nivele de demolare ale zidurilor sau de depuneri moderne (Pl. III). Contraescarpa (Pl. IV, Fig. 2) a fost ridicată din piatră mică, cioplită la față, prinsă cu mortar din nisip și var. Baza zidului a fost adosată unui prag ridicat în stâncă naturală pentru a conferi mai multă rezistență construcției. Grosimea zidului, de 1,40 m, surprinsă în totalitate se păstrează pe înălțimea maximă de 0,80 m numai în extremitatea de vest a suprafeței săpate. În cea mai mare parte, a rezistat timpului doar primul rând, de la față, din fundație și amprenta de mortar a zidului pe suprafața stâncii. Dintre pietre s-au recuperat câteva merloane de crenel care au aparținut, după toate probabilitățile, construcției.

Despre cetatea de la Hârșova și sistemul ei de apărare sunt puține informații istorice, unele neclare. De la Eolia Celebi, care vizitează cetatea la Hârșova la 1651 aflăm ca aceasta măsoară 3000 de pași, cu o poziție spectaculoasă, la Dunăre, în partea de apus, iar orașul se afla în partea de sud a acesteia. Contele de Langeron, von Moltke sau colonelul Chesney descriu cetatea, în prima parte a secolului al XIX-lea, cu câteva detalii foarte importante care sunt confirmate de recente descoperiri: incinta de 14-15 picioare, este întărită cu palisadă, are în față un șanț uscat și contraescarpă din zidărie.

Actualele descoperiri coroborate cu cele din anul 2003, de pe turnul de nord-vest, permit dispunerea pe plan a elementelor constitutive din sistemul de apărare al cetății: incinta mare întărită cu palisadă, șanțul uscat și contraescarpa din zidărie (Pl. V). În stadiul actual al cercetării, se pot avansa, preliminar, dimensiunile acestora. Astfel, incinta ar fi avut peste 2 m grosime și 4-6 m înălțime; șanțul o deschidere de cca. 22-23 m, iar zidul contraescarpei a putut fi ridicat până la 1,30-1,40 m înălțime.

Cu toate că rămân încă multe întrebări, la care nu se poate răspunde acum, rezultatele recente săpături de la intersecția străzilor Carsium și Luminii deschid o nouă perspectivă pentru cercetarea fortificației medievale otomane de la Hârșova, cu implicații în cunoașterea arhitecturii militare tipice acestei epoci din spațiul dunărean.

Abstract: The medieval Ottoman fortress in Hârșova is a less known historical monument. The on-site research made there by Pamfil Polonic at the end of the 19th century continued by Victor Brătulescu, Andrei Aricescu or, much later, by Gheorghe Cantacuzino, have brought insufficient clarifications on its planimetry and development. Satisfactory results have been achieved after the digging in the 'fortress', in the sectors 'western precincts' and 'northern precincts' done in the last three decades. These results allowed a clear separation between the ancient and medieval fortifications and thus the confusion in their interpretation has been removed.

A preventive research in 2018 at the crossroads of the Luminii and Carsium streets (Pl. I B) gave the opportunity to bring to light the defensive system of the Ottoman fortress on the large northern precincts, very close to the north-western tower. There are some brief descriptions of the shape and walls of Hârșova fortress dated in the first half of the 19th century, due to the count of Langeron and baron von Moltke (Pl. I A). There were found partially in the present digging the ditch of the fortress deepened in the lime stone and the counterscarp of the defense wall. The ditch was brought to light on an area of 115 sqm (Pl. II, Fig. 1). In order to deepen it at max. 1.40 m, the natural fractures of the stone were used; chisels and spikes were used for the hardest stones, from what indicate the holes found on the digging surface. To the southern end of the section there

were identified various plates of green shale and the rest of the counterscarp wall was found to the northern end. The large precincts found beyond Luminii street in 2003, during to another preventive research and counterscarp were dismantled when the fortress did not function anymore, to the end of the first part and during the 19th century and even at the beginning of the 20th century and the stone was re-used to build the new town, while the ditch was covered by the demolition levels of the walls or by modern deposits (PL. III). The counterscarp (PL. IV, Fig. 2) was made of small stones carved at the surface and stuck with plaster made of sand and lime. The basement of the wall was added to a threshold raised in the natural stone, in order to provide much more resistance to the building. The 1.40 m thick wall was totally uncovered and it maintained the maximum 0.80 m height only on the western end of the carved area. Mostly the first front row of the basement and the plaster mark of the wall on the stone surface resisted time. There have been recovered of the stones only few crenel fragments that probably belonged to the building.

There are few data about the fortress in Hârșova and its defense system and some of them are unclear. Eoliya Çelebi who visited Hârșova in 1651 said the fortress had 3.000 paces and it had a spectacular position, close to the Danube, on the western side, while the town was situated on the southern side. The count of Langeron, von Moltke or the general Chesney described the fortress in the first part of the 19th century, providing some very important details that have been confirmed by recent findings: the 14-15 feet precincts is strengthened with palisade, it has a dry ditch in front of it and a wall counterscarpe.

Present findings corroborated with the findings in 2003, on the northern-western tower allow to design a plan of the constituent elements of the fortress' system of the defense: the large precincts strengthened with palisade, the dry ditch and the wall counterscarp (PL. V). Preliminary, we can provide their sizes, in the present stage of research. Therefore, the precincts could be more than 2 m thick and 4-6 m high; the opening ditch was 22-23 m large, while the counterscarp wall was 1.30-1.40 m high.

In spite of the fact there are still many questions with no answer until present, the results of the recent digging at the crossroads of Carsium and Luminii streets open a new perspective for researching the medieval Ottoman fortress in Hârșova, with consequences in the knowledge of the military architecture of this epoch in the Danube area.

Cetatea medievală otomană de la Hârșova rămâne, încă, un monument istoric prea puțin cunoscut. Pamfil Polonic a încercat o delimitare a vestigiilor antice de cele medievale, dar nu a mers prea departe¹. Ce a văzut el pe malul Dunării și în localitate, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a fost ignorat cu desăvârșire, șapte decenii mai târziu, când s-a desenat primul plan în care zidurile de pe platoul cetății au fost încadrate, cronologic, între secolele II-X. Astfel, fortificația medievală otomană a dispărut, practic, din discuție pentru mult timp.

Materialele publicate în veacul trecut dedicate cetății de la Hârșova, au fost puține și au avut în vedere, cu deosebire, integrarea evenimentelor care s-au succedat aici în istoria regiunii sau a epocii², valorificarea resturilor de ziduri încă vizibile pe platoul din Dealul Cetății³ sau din alte locuri de pe suprafața localității

¹ POLONIC mss. p. 1-2.

² BRTĂTULESCU 1940, p. 3-24.

³ CIOBANU 1970, p. 24-30.

de astăzi⁴. Dincolo de importanța acestor studii și a punctelor de vedere avansate, cercetarea nu a răspuns unor probleme fundamentale care să deschidă perspective noi în cunoașterea istoriei acestei fortificații. Andrei Aricescu s-a aplecat, pentru prima dată, asupra ruinelor vizibile în diferite locuri din oraș, de-a lungul străzii Carsium paralelă cu Dunărea, și în continuare pe străzile Lunii și Venus, până la abruptul stâncos din aval de portul actual, vizibile mai mult acum șase decenii. În lipsa materialului feudal timpuriu din Dealul Bisericii, pornind de la analogia cu Troesmis, acesta plasează fortificațiile din cele două puncte în antichitate. Una putea fi vechiul castru, cealaltă așezarea civilă din vecinătatea taberei militare. Originea acestora a fost pusă pe seama reconstrucțiilor din secolul al IV-lea și al VI-lea atestate de izvoarele istorice. Propunerea a fost acceptată, în lipsa unor date noi, până la redeschiderea șantierului de cercetare arheologică de la „cetate” și chiar puțin după aceasta⁵.

Analiza critică a surselor istoriografice și coroborarea lor cu primele rezultate ale cercetării arheologice, mai ales cu cele de după campaniile din anul 2000, a avut drept rezultat stabilirea cronologiei și a planimetriei cetății de la Hârșova⁶. S-a făcut, acum, delimitarea clară și s-a stabilit originea resturilor de ziduri de pe suprafața „cetății”. Astfel, fortificația medievală otomană a ajuns să fie mult mai bine documentată arheologic.

În stadiul actual al cercetării, publicarea recentă a planurilor fortificației din secolele XVIII-XIX⁷, la care se adaugă descrierile sumare din epocă, ne permit, să punem în discuție anumite aspecte privind sistemul defensiv al acesteia. Asupra chestiunii am atras atenția la momentul respectiv când am promis că vom reveni și o vom detalia⁸. Este vorba despre rezultatele obținute în urma unei săpături preventive, realizată în anul 2018, la intersecția străzilor Carsium și Luminii (Pl. I B), care ne-au oferit prilejul de a identifica șanțul și ruinele contraescarpei sistemului defensiv al fortificației otomane. Limita suprafeței pe care s-a efectuat cercetarea nu a permis și evidențierea incintei, aflată mult spre sud, în afara ariei noastre de investigare, astfel încât să se poată obține și analiza toate datele topografice și planimetria întregului sistem de apărare, cel puțin din acest sector, pe extremitatea de vest a zidului de nord care apăra orașul în epoca otomană, în ultima etapă de funcționare a acestuia: escarpă, șanț de apărare, contraescarpă. Cu ocazia unei alte cercetări preventive efectuate în anul 2003, pe suprafața turnului de NV, s-a scos la lumină un mic segment din incinta de nord în secțiunea S 9⁹, dincolo de strada Luminii, spre vest, pe

⁴ ARICESCU 1971, p. 351-369.

⁵ CANTACUZINO 1992, p. 66; NICOLAE 1993, p. 220-221.

⁶ NICOLAE, BĂNOIU & NICOLAE 2008, p. 314-317; NICOLAE 2014, p. 375-399; NICOLAE 2016, p. 49-84.

⁷ STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021a, p. 272-288; STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021b p. 24-57.

⁸ STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021b, p. 76 n. 149.

⁹ NICOLAE 2004, p. 136-139; săpătura preventivă din anul 2003, din turnul de nord-vest; NICOLAE, BĂNOIU & NICOLAE 2008, p. 325, (secțiunea S 9).

suprafața rezervată, așa că, prelungind traseul zidului spre est¹⁰, la care adăugăm situația nou înregistrată, putem avea, cu aproximație, o imagine de ansamblu asupra situației. La vremea respectivă s-a constatat că incinta ar fi putut avea o grosime de peste 2 m.

Cercetarea preventivă recentă, care a permis noile observații pe sistemul defensiv, a cuprins o suprafață relativ restrânsă, de cca. 130 mp. Șanțul de apărare a fost pus în evidență pe cca. 115 mp, până la contraescarpă (**Fig. 1**). A fost adâncit în stânca naturală, astfel că diferența dintre baza acestuia (fundul șanțului) și nivelul din fața contraescarpei depășește, pe alocuri, puțin peste 1 m. Extragerea pietrei s-a realizat, în mare parte, cu ajutorul dălților. Acolo unde duritatea a împiedicat utilizarea acestui procedeu, s-a trecut la perforarea stâncii. Pe suprafața deschisă au fost identificate 23 de astfel de orificii¹¹ (**Pl. II**), cu un anumit grad de concentrare în unele porțiuni care a ținut cont, după toate probabilitățile, de calitatea calcarului¹². Forma șanțului a fost, cel puțin în perimetrul scos la lumină, foarte ușor înclinată spre nord, poate și din cauza caracteristicii generale a reliefului. În adânciturile de rocă se disting, cu oarecare atenție, câteva urme de mortar care pot avea originea în lucrările de construcție sau chiar reparație ale contraescarpei. Calcarul prezintă urme evidente de lustruire. Cu certitudine, situația se datorează circulației intense din spatele contraescarpei. Din partea de sud a secțiunii, spre incintă, la peste 2 m adâncime, au fost recuperate câteva „plăci” de șist verde cu dimensiuni apreciabile, dar neregulate (0,40 x 0,22 x 0,12 m; 0,50 x 0,33 x 0,10 m; 0,33 x 0,37 x 0,7 m). Sigur, acestea au fost folosite în sistemul de apărare poate la taluzarea șanțului spre escarpa incintei. După ce sistemul nu a mai funcționat, șanțul a fost umplut cu depuneri specifice, așa după cum apare în profilele de est și vest ale suprafeței excavate - piatră de diferite dimensiuni din ziduri, urme de mortar, pământ rezultat de la construcțiile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea cu materiale caracteristice acestei epoci (**Pl. III**).

Contraescarpa a fost identificată la 11,5 m de profilul de sud al săpăturii. Cea mai mare parte a fost dezafectată, după toate probabilitățile, imediat ce sistemul de apărare al cetății nu a mai funcționat și orașul medieval a dispărut, în mod brutal, pentru a face loc orașului modern. În cea mai mare parte se păstrează doar un rând din paramentul interior care se așează pe un prag, înalt de 0,40 m, realizat în stânca calcaroasă (**Pl. IV și Fig. 2**). Spre interior blocurile de piatră, fasonate la exterior, au

¹⁰ Cel mai probabil zidul care apăra orașul medieval și făcea parte din sistemul defensiv al cetății urma traseul din turnul de nord-vest, identificat pe suprafața cercetată în anul 2003, către turnul de nord-est ale cărei urme apar în curbura dinspre răsărit a străzii Carsium. A se vedea ortofotoplanul localității de astăzi cu propunerea de reconstituire a traseului incintei (NICOLAE 2014, Fig. 1).

¹¹ Orificiile nu au diametrul egal, semn al utilizării mai multor unelte pentru perforarea stâncii (cu diametrul de 3 cm sunt 3 orificii; cu 3,2 cm sunt 2 orificii; cu 3,4 cm s-a identificat 1 orificiu; cu 3,5 cm-1 orificiu; cu 3,6 cm-1 orificiu; cu 3,8 cm sunt 10 orificii; cu 4 cm este 1 orificiu; cu 4,2 cm sunt 2 orificii; cu 4,5 cm este 1 orificiu; cu 8,2 cm este 1 orificiu).

¹² Pe partea centrală s-a evidențiat o fractură geologică pe direcția SE-NV datorată împingerii plăcilor, fapt ce a facilitat extragere pietrei după cum sugerează și intervenția în realizarea șanțului.

dimensiuni medii (0,25 x 0,22 m; 0,28 x 0, 30 m). Liantul, de culoare deschisă, puțin consistent, a fost preparat din nisip și var. Paramentul se păstrează numai în partea de vest a secțiunii până la 0,80 m, în timp ce emplectonul urcă la 1,10 m, la câțiva zeci de centimetri de nivelul actual de călcare. Grosimea contraescarpei este de cca 1,40 m. Din fața zidului, din dărâmături, au fost recuperate câteva fragmente de merloane de crenel sparte în partea inferioară (0,34 x 0, 22 x 0,12 m; 0,39 x 0,39 x 0,14 m; 0,37 x 0,37 x 0,12 m). Acestea sunt mult mai mici decât cele descoperite în campaniile din Dealul Cetății¹³.

O discuție asupra rezultatelor prezentate mai sus, în strânsă legătură cu informațiile oferite de izvoarele epocii dar și recente planuri publicate din arhivele ruse, este de natură să facă mai multă lumină în istoria acestei fortificații de importanță deosebită pentru regiunea dunăreană și balcanică.

Cetatea de la Hârșova, așa cum ne apare în diferite surse, nu a fost prea mare, dar a ocupat o poziție strategică deosebită prin așezarea sa în apropierea vadului de trecere a Dunării aflat la câțiva kilometri spre nord-vest. Acest rol a fost apreciat la justa valoare, dacă ținem cont de faptul că numele cetății apare în documente încă de la începuturile stăpânirii otomane asupra regiunii dunărene¹⁴. Situația s-a menținut, oarecum, până la începutul veacului al XIX-lea¹⁵.

Informațiile istorice despre arhitectura și organizarea fortificației sunt destul de sărace și răzlețe¹⁶. Evlia Celebi descrie, pentru prima dată, cetatea de la Hârșova, fără oferi, însă, amănunte clare de natură să înlăture actualele semne de întrebare ce apar după analiza planurilor ofițerilor ruși din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Formulările de tipul - „*De jur împrejur are trei mii de pași. Omul nu îndrăznește să privească jos, spre Dunăre, din partea de apus a acestei cetăți*”. sau „*Orașul. Se află în partea de sud a cetății...*”¹⁷, corespund, mai degrabă, cu planimetria zidurilor cetății din secolul al XIX-lea. Cronicarul nu putea descrie decât ceea ce a întâlnit și văzut la Hârșova. Dacă am da crezare celor consemnate de el, atunci în secolul al XVII-lea cetatea și sistemul său de apărare nu erau prea diferite, ca formă și întindere, față de secolul al XIX-lea. În această situație, rămâne un semn de întrebare în legătură cu modul în care apare întregul sistem de apărare al cetății în planurile ofițerilor ruși, din timpul războiului din anii

¹³ În săpăturile din „cetate” cu deosebire în sectorul „incinte vest” s-au descoperit câteva merloane de dimensiuni mai mari (0,75 x 0,38 x 0,23 m). Vezi NICOLAE 2015-2016, p. 285.

¹⁴ Din registrele de la sfârșitul secolului al XV-lea rezultă că în cetatea de la Hârșova se aflau 53 gardieni la 1477-1478, pentru ca numărul soldaților să crească la 80 în anii 1490-1491 (respectiv 77 *müstahfizân* = gardieni și 3 *topçuyân* = artileriști), fapt ce sugerează că fortificația nu era prea mare, dar ocupa o poziție strategică aparte. Vezi pentru problematică BAŞ 2017, p. 19-20, 23 și hărțile I și II.

¹⁵ Contele de Langeron apreciază, la justa valoare, rolul cetății de la Hârșova în timpul războiului din anii 1806-1812. El menționa că prin cucerirea Hârșovei s-a scurtat drumul proviziilor de la depozitul din Buzău, care a fost mutat la Slobozia, sau din Țara Românească. Ca să înlesnească legăturile trupelor ruse cu sudul Dunării, s-a construit un al doilea pod pe apă, în aval, la gura Ialomiței. Vezi *Călători I*, p. 334; LANGERON 2019, p. 93,94.

¹⁶ Cercetarea arheologică a adus unele noutăți în acest domeniu, iar documentele istorice, cele mai relevante, ies la lumină cu mare greutate. În afara planurilor făcute de militarii ruși, pe cele mai relevante pentru tema noastră le vom relua în paginile următoare. Se așteaptă cu mare interes rezultatele studierii izvoarelor din arhivele imperiale de la Istanbul.

¹⁷ *Călători VI*, p. 451.

1772, publicare recent¹⁸. Contele de Langeron este ceva mai explicit în descrierea pe care o face cetății de la Hârșova, din acest punct de vedere, la începutul secolului al XIX-lea. Încercând să descrie orașul care se afla aproape la același nivel cu Dunărea, notează că „Este înconjurat de o întăritură care cuprinde și cele două stânci; deasupra uneia din ele este un castel mare din piatră, fortificație de tip gotic, pe cealaltă stâncă mai puțin înaltă este un turn de piatră...”¹⁹. Dacă la 1809 sistemul de apărare în spatele căruia se afla orașul medieval era vizibil, ceea ce a permis o astfel de prezentare, înseamnă că descrierea lui Evlia Celebi a fost una corectă. Nu putem preciza originea „întăriturii”: șanț de apărare cu palisade sau o construcție din piatră. Nu este exclus ca în timpul luptelor din 1772 „întăritura” să fi fost distrusă, în mare parte, iar ofițerii ruși să vadă doar turnurile de nord-est sau nord-vest unde se mai păstrau ruinele „bateriilor turce”²⁰. Pentru existența unui sistem de apărare, cu continuitate neîntreruptă în epocă, de la un capăt la altul, cel puțin până la sfârșitul secolului al XVII-lea, în timpul războaielor ruso-turce, care scapă recentelor planuri publicate, pledează chiar planurile în cauză prin indicarea drumurilor de acces către cetate pe același amplasament al porților de nord și vest ale incintei care apăra orașul în secolul al XIX-lea.

Un element nou, dar și surprinzător, asupra căruia nu ne-am exprimat încă sunt două planuri de la începutul secolului al XIX-lea realizat de ofițerii ruși²¹. Sistemul defensiv depășește, în mod cert, spre est și nord, cu mult, limitele celui din timpul războiului din anii 1828-1829, publicat de von Moltke (Pl. I A). Pe acest plan, spre partea de răsărit a fortificației din Dealul Cetății, apare un segment de zid pe care l-am considerat o dublare a fortificației, în acest sector, din motive strict defensive. După cum rezultă acum, von Moltke nu a făcut decât să înregistreze în planul său restul din vechea fortificația care se mai păstra aici²². Nu de mult, o săpătură arheologică din strada Grădinilor, a identificat un rest de zid, fără a se putea preciza originea acestuia, după cum nici perioada în care a fost construit. El se suprapune peste nivele neolitice și este, la rândul său, acoperit de depuneri masive

¹⁸ Pe planurile ofițerilor ruși, realizate cu prilejul luptelor din anii 1772-1774, cetatea de la Hârșova are în alcătuire fortificațiile din Dealul Cetății și Dealul Belciug. Pe viitorul amplasament al turnului de NE din planurile de la începutul secolului al XIX-lea, se află o redută, iar pe colțul de NV sunt schițate elemente de fortificație. Lipsesc indicii care să sugereze o eventuală întăritură în jurul localității, dacă aceasta ar fi existat. Vezi NICOLAE, STĂNICĂ & CIOBANU 2022, Fig. 3,4,7; STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021 a, Fig. 3; 5; 9; 10; STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021 b, Fig. 3; 5; 6; 9; 10. Dacă a existat un sistem de apărare, așa cum lasă să se înțeleagă Evlia Celebi, acesta a fost prea ușor pentru forța loviturilor de artilerie de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și a fost distrus, poate, în timpul ostilităților.

¹⁹ *Călători I* p. 334.

²⁰ STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021 b, Planurile 6, 9, 10.

²¹ STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021 b, Planurile 11 și 12, p. 44-46. Pe primul plan nu se precizează data, cel de-al doilea este din anul 1810.

²² În campania din anul 2017, am fost invitat de regretatul Dragomir Popovici, să văd un rest de zid din piatră, fațetată la exterior, în profilul de vest al secțiunii vechi de la *tell*, din strada Grădinilor. Nu este exclus ca acesta să aibă originea în sistemul de apărare al cetății din primii ani ai secolului al XIX-lea. A fost afectat de construcțiile moderne care s-au realizat aici în veacul trecut. Se păstra, la momentul în care am realizat fotografiile, în condiții precare, pe înălțimea de cel mult 1 m și lungimea de 4-5 m.

moderne peste care s-a construit cartierul din această parte a orașului. Dacă ne raportăm la recente planuri publicate, poate fi și un rest dintr-o redută nouă, sau poate chiar din întăritura unei baterii²³.

Din toate documentele despre care am vorbit până acum nu a rezultat amănunte cu privire la sistemul fortificat de la Hârșova, care face, în principal, subiectul prezentării și discuției noastre. Doar din planurile „cetății”²⁴ realizate de ofițerii ruși sunt mai multe detalii și secțiuni pe ziduri, cum se poate vedea din bibliografia prezentată.

După 1820 apar primele indicii asupra acestui sistem.

În pregătirea operațiunilor militare din războiul ruso-turc din anii 1828-1829, au fost trimiși în Dobrogea agenții corpului 2 armată țaristă, cu sarcina de a colecta date, informații și a realiza cartografierea fortificațiilor otomane. Descrierea cetății Hârșova și a orașului, realizată cu acest prilej, nu poartă nicio dată. Amănuntele sunt identice cu cele întâlnite la baronul von Moltke²⁵. Aflăm de la „spionii ruși” că cetatea a fost refăcută în anul 1822 valorificându-se relieful și poziția. Incinta principală (este vorba despre zidul care apăra orașul și una cetatea cu turnul din aval) avea cinci fronturi scurte, cu un șanț uscat în față, cu escarpa din piatră și contraescarpa de 14 picioare adâncime. Interiorul parapetului era îmbrăcat parțial în palisade. Se menționează în descriere că incinta a fost ridicată prea departe de versantul natural al stâncii, iar insula din fața cetății nu a fost întărită fapt ce permitea trecerea nestingherită spre Silistra și oferea o poziție excelentă pentru un bombardament eficient asupra localității.

Descrierea realizată de von Moltke se înscrie, în linii mari, în același registru²⁶. După ce prezintă, sumar, orașul se pune accent pe forma cetății. Aceasta este construită de turci (probabil este vorba despre refacere) în anul 1822. Incinta este prevăzută cu cinci fronturi, șanț uscat de 14-15 picioare adâncime, cu pantă abruptă și contrapantă din zidărie, cu panta interioară a parapetului protejată parțial de palisade. Apar aceleași aprecieri critice de mai sus: spațiul dintre incintă și panta naturală este prea mic, iar insula din fața cetății nu a fost luată în considerare, ceea ce ar fi dat șansa rușilor, dacă ar fi ocupat-o, să navigheze nestingheriți până la Silistra, ori să bombardeze orașul și sa-l transforme în ruine. Întâlnim o imagine similară în descrierea fortificației și la colonelul Chesney²⁷. În

²³ STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021 b, nr. 14, p. 49.

²⁴ Când vorbim despre sistemul de fortificații avem în vedere „cetatea” (Dealul Cetății de astăzi, care are statutul de rezervație și a intrat în literatura de specialitate cât și în uzul curent sub denumirea de „cetatea Carsium”), fortificația mică din „Dealul Belciug” sau „La Cruce”, cum apare frecvent pe plan local, în aval de port (care se prezintă astăzi sub forma unei ridicături de pământ, cu laturile de est și sud oarecum regulate, cu resturi de emplecton din piatră prinsă cu mortar la bază, pe alocuri) și incinta care apăra orașul medieval.

²⁵ SAPOJNIKOV 2017, p. 306-307 și planul cetății de la p. 340 (același de la von Moltke doar cu explicațiile în limba rusă). Autorul articolului consideră că toate datele au fost prezentate, de fapt, după însemnările ofițerului prusac. La descoperirea recentelor planuri ale cetății în arhivele ruse, și publicarea acestora, s-a vehiculat ipoteza potrivit căreia von Moltke s-ar fi inspirat din desenele ofițerilor ruși.

²⁶ MOLTKE 1854, p. 72-73.

²⁷ CHESNEY 1854, p. 40-41.

epocă se mai întâlnesc scurte remarci sau descrieri sumare ale cetății sau situației de la Hârșova²⁸ fără a oferi datele necesare pentru a fi supuse unei analize comparative.

Rezultatele cercetării preventive din capătul de vest al străzii Carsium, care au permis evidențierea elementelor constitutive ale sistemului defensiv al cetății de la Hârșova, pe care le-am prezentat mai sus, au o importanță deosebită. Se confirmă, prin acestea, informațiile surselor istorice: o incintă cu un șanț de apărare uscat și o contraescarpă din zidărie. Rămâne să vedem, mai departe, concordanța datelor tehnice oferite de izvoare și cele identificate arheologic.

Cum s-a văzut mai sus, despre incinta care apăra orașul nu există indicii cu privire la înălțime, ci doar o prezentare a formei sale în funcție de forma terenului.

Cu toate acestea, se pot avansa, până la obținerea unor date noi prin cercetările viitoare, propuneri cu privire la configurația și dimensiunile sistemului de apărare pentru segmentul cercetat (Pl. V). Faptul că șanțul a fost evaluat, în descrieri, la adâncimea maximă de 14-15 picioare, iar pe ultima curtaină, spre turnul din colțul de nord-vest, săpătura noastră a relevat adâncirea în stâncă la puțin peste 1 m (aprox. 4-5 picioare) ne duce la concluzia că la măsurare, von Moltke, a luat în calcul diferența dintre nivelul superior al incintei și partea inferioară a șanțului. Fără a avea, prea curând, posibilitatea unei evaluări reale, ținând cont de datele oferite de sursele istorice, estimăm că incinta ar fi putut avea o înălțime cuprinsă între 4 și 5 m. Această mărime justifică și necesitatea realizării contraescarpei din fața șanțului. Cât despre înălțimea acesteia din urmă, nu putem face decât o estimare pornind de la rolul și locul său într-un sistem defensiv. Este clar că avea misiunea de avanpost în preluarea și respingerea atacurilor inamice. Șanțul uscat oferea mobilitate suficientă efectivelor militare care acționau aici. Indiferent de tipurile de arme utilizate pentru apărarea de la distanță, soldații trebuiau să ocupe poziția de tragere dintre merloane, să execute loviturile, și mai apoi să revină repede în spatele acestora pentru apărare. Putem presupune, într-o atare situație, urmând logica elementară, că zidul se putea ridica până la 1,30-1,40 m de la nivelul de călcare, și la 1,70-1,80 m în total²⁹. Cunoscând, preliminar, și traseul incintei mari³⁰, întregul sistem avea, după toate probabilitățile, o mărime / lungime estimativă cuprinsă între 20-24 m (incintă, șanț, contraescarpă).

Cercetările viitoare vor corecta toate datele cunoscute în prezent.

²⁸ La sfârșitul secolului al XVIII-lea orașul este descris ca fiind de mărime mijlocie, apărat de o fortificație puternică, situată pe o stâncă înaltă, reparată recent (vezi DOCAN 1913-1914, p. 672); de la Louis Felix de Beaujour, în *Călătoria militară în Imperiul Otoman, Cartea VI-Linia Dunării*, întreprinsă în anul 1817, aflăm că importanța Hârșovei, în raport cu celelalte locuri din amonte sau aval, este dată de o fortificație mică și un pod de vase permanent, singurul de pe Dunăre (Vezi, *Călători II*, p. 402); la 1848, în timpul călătoriei sale cu vaporul pe Dunăre, Jaques Mislin a văzut la Hârșova ruine considerabile (vezi, *Călători V*, p. 319).

²⁹ Așa cum apare mai sus, piesele care se montează pe zidul contraescarpei sunt de dimensiuni mai mici în comparație cu cele descoperite în „cetate”. Din săpătura de aici, în sectorul „incinte vest” un merlon descoperit are dimensiunile de 0,75 x 0,35 x 0,22 m.

³⁰ Din relatările proprietarului de la sud de amplasamentul săpăturii, am aflat că imobilul acestuia s-a construit cu partea nordică exact peste incintă.

Rămâne, mai departe, deschisă discuțiile problema cronologiei sistemului defensiv al cetății. Sunt multe întrebări în suspensie, legate de fiecare parte componentă a acestuia, cu atât mai mult cu cât avem informații despre implicarea cetății în războaiele din secolele XVIII-XIX, cu consecințele de rigoare (distrugeri și refaceri repetate). Nu putem spune, deocamdată, în lipsa unor date obținute prin cercetări arheologice, mai mult despre configurația cetății de la începutul secolului al XIX-lea³¹. După cum apare în cele două planuri ale ofițerilor ruși, publicate recent, perimetrul apărut era mult mai mare spre nord și est³². Comparând informațiile din izvoarele istorice cu datele obținute din săpăturile arheologice, lucrurile devin ceva mai clare acum. Rezultatele prezentate de noi mai sus, în premieră, ilustrează, cu certitudine, ultima reconstrucție a cetății, înainte de declanșarea conflictului, în anul 1828.

Când a fost construită cetatea medievală și sistemul de apărare care unea fortificația din Dealul Cetății cu castelul din Dealul Belciug, cum a evoluat întregul ansamblu din secolul al XVII-lea și până la distrugerea sa, după tratatul de pace de la Adrianopol, rămân, deocamdată, nu numai întrebări dar și teme de bază în cercetarea locală în perspectivă. După cum se știe, în general, perioada este puțin cunoscută nu numai în istoriografia și arheologia românească, dar și în cea din spațiul dobrogean și dunărean.

Perioada cuprinsă între anii 1606-1826 este considerată, pentru Imperiul otoman, epoca transformărilor și reformelor în care au fost puse în aplicare și adaptate specificului lumii orientale idei din Europa occidentală modernă³³. Arhitectura militară nu a fost exceptată de la aceste obiective³⁴. Rămâne de referință pentru Dobrogea, din acest punct de vedere, fortificația bastionară de la Tulcea³⁵. Inițial, după cucerirea și integrarea spațiului asiatic și sud-est european în noua civilizație, s-au utilizat vechile fortificații, din epocile istorice anterioare, supuse în timp unui proces de modernizare și adaptare, după cum o demonstrează situația din Asia Mică³⁶, și în

³¹ Vezi, mai sus, n. 19. Configurația incintei pe flancul de vest indică faptul că limita trebuie căutată pe strada Venus. Poate chiar unul din zidurile identificate în cercetările preventive din anul 2013 aici se datează în această perioadă. Vezi NICOLAE 2014, p. 380-382 și Fig. 1.

³² Cercetările preventive în această parte a localității vor lămuri, în perspectivă, problema.

³³ UYAR & ERICKSON 2009, p. 81.

³⁴ Otomanii au construit fortificații și turnuri strategice în numeroase puncte pe teritoriul Imperiului, pe baza unor reguli clare, stabilite în capitală și transmise în provincii responsabililor în domeniu. Vezi GABOR & MASTERS 2009, p. 46. Probabil, din cauza faptului că au moștenit un sistem eficient de cetăți și a fost suficient să le întrețină sau să facă unele adaosuri, unde a fost cazul, informațiile despre arhitectura militară în lumea otomană sunt destul de sărace în raport cu importanța problemei sau cu arhitectura civilă ori religioasă. În opera arhitectului turc Mimar Sinan se vorbește doar despre două fortificații: Vlore Kanuni (Kaninē) și Bender. Informație de la prof. dr. Alev Erarslan, Departamentul de Arhitectură și Design al Universității Aydin-Istanbul, pentru care îi mulțumim și pe această cale.

³⁵ IOSIPESCU 1990, p. 34, Fig. 2-fortificația bastionară de la Tulcea; STĂNICĂ 2016, p. 21.

³⁶ NICOLLE 2010, p. 7.

mod cu totul excepțional, unele cazuri de pe linia Dunării,³⁷ apropiate nouă. Cu siguranță, așa s-a întâmplat și cu cetatea de la Hârșova. Turcii au găsit aici, pe malul Dunării, fortificația bizantină din a doua jumătate a secolului al X-lea, construită la vremea respectivă peste ruinele antice, pe care au folosit-o, cu anumite adausuri, până în secolul al XIX-lea³⁸. La o analiză atentă a planului cetății din anul 1773³⁹ se vede un profil pe sistemul de apărare de pe latura de nord, care cuprinde, în fața incintei, încă două ziduri, vizibile astăzi, faze mai vechi ale cetății antice și medieval-timpurii, integrate la vremea respectivă, în sistemul de apărare al cetății otomane, care au preluat sarcina unei contraescarpe⁴⁰.

Cetatea otomană de la Hârșova a făcut parte din sistemul de apărare al Dobrogei în veacurile XV-XIX alături de fortificațiile de la Tulcea, Isaccea, Măcin, Babadag, Constanța sau Silistra⁴¹. Dintre acestea, Hârșova este cel mai bine documentată, în stadiul actual al cercetărilor, atât din punct de vedere istoric cât și arheologic. După tratatul de pace de la Adrianopol cetatea este distrusă. Cum în vecinătatea orașului medieval se afla o așezare semiurbană întemeiată de mocanii ardeleni (Varoș), până la sfârșitul secolului al XIX-lea zidurile fortificației au fost exploatate, iar piatra extrasă a fost refolosită la construirea orașului modern care a luat locul celui medieval. Astfel a dispărut întregul sistem defensiv care apăra orașul medieval prezentat de noi mai sus.

La începutul secolului al XX-lea se mai fac mențiuni vagi despre incinta de vest a orașului otoman, încă vizibilă.⁴² Până la mijlocul acestui secol mai rămân libere, și nu sunt ocupate de construcții, suprafețele turnurilor de nord-est și nord-vest de pe incinta mare. Zidurile sunt demantelate, acum, sub nivelul de călcare⁴³.

³⁷ Este cazul, în spațiul apropiat, fortificației romano-bizantine Durostorum/Silistra folosită de turci pe toată perioada stăpânirii asupra spațiului balcanic; vezi ATANASOV 2015, Fig. 2, 50, 91.

³⁸ NICOLAE 2015-2016, p. 292 și Fig. 1 A: este vorba despre restul unui turn similar cu cel mare de pe latura de nord, un turn plin, care taie zidurile mai vechi ale fortificației. Dacă zidul din piatră prinsă cu pământ descoperit în sectorul „incinte vest”, peste care se așează turnul, reprezintă o întărire realizată de trupele de ocupație ruse după distrugerea incintei în 1772, înseamnă că noua construcție se leagă de refacerea cetății din secolul al XIX-lea.

³⁹ STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021b, p. 25-26.

⁴⁰ Despre acest aspect al apărării cetății în perioada otomană s-a mai vorbit în ultima perioadă. Vezi NICOLAE 2017, p. 312-314. S-a demonstrat aici că incinta mare de nord, datată probabil în perioada romano-bizantină, a fost integrată în sistemul defensiv în epoca otomană.

⁴¹ Temă nouă pentru arheologia românească, în curs de cercetare cu rezultate dintre cele mai bune până acum. Vezi STĂNICĂ 2016, p. 7-36.

⁴² IONESCU 1904, p. 420-422 și Pl (crochiu) 2- *Positiunea de la Harsova*, unde apar delimitate Hârșova de Varoș prin zidul incintei de vest, vizibil la vremea respectivă. Autorul precizează că „..., orașul este lipsit de întăriri, ruinele zidurilor înconjurătoare și a cetăților marginase se mai văd încă”; cu prilejul vizitei sale la Hârșova, monseniorul Raymund Netzhammer face o succintă prezentare a zidurilor fortificației turcești de pe latura de vest, din fața bisericii, până la abruptul de la Dunăre. Vezi NETZHAMMER 2010, p. 317.

⁴³ Pe fotografiile aeriene sunt vizibile aceste suprafețe străbătute, în toate direcțiile, de potecile care le traversau. Vezi NICOLAE 2014, p. 399, Fig. 17 B. Resturile turnului de nord-

Pe latura de vest, între turnul de nord-vest și Biserica Sf. Împ. Constantin și Elena s-a păstrat, până în anii '80, șanțul săpat pentru extragerea pietrei din zid, acesta reprezentând, cel mai probabil, faza veche a incintei, aflată la răsărit de strada Lunii. În 1987 era încă vizibil⁴⁴; ulterior perimetrul a fost ocupat de gospodăria, până la limita de astăzi a monumentului, terenul amenajat și cultivat, astfel încât, astăzi nu se mai păstrează niciun semn al acestuia.

Am făcut prezenta trecere în revistă a stării actuale a ruinelor cetății, aflate la adâncime și sub diverse construcții, pentru a sugera că perspectiva asupra cercetării sistemului de apărare nu este prea optimistă. Doar prin realizarea unor investiții private care să necesite emiterea certificatului de eliberare de sarcini arheologice se mai pot obține informații ce urmează a fi adăugate la cunoștințele actuale. Până atunci, considerăm că prezentarea rezultatelor obținute prin cercetarea preventivă din anul 2018 pe proprietatea de la intersecția străzilor Carsium și Luminii⁴⁵ rămân de referință, o perioadă însemnată de timp, atât pentru fortificația otomană de la Hârșova cât și pentru celelalte din bazinul dunărean și pontic.

BIBLIOGRAFIE

- ARICESCU 1971 – A. Aricescu, *Noi date despre cetatea de la Hârșova*, Pontica 4 (1971), p. 351-369.
- ARICESCU 1977 – A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977.
- ATANASOV 2015 – G. Atanasov, *Durostorum-Dorostol(os)-Drastar/Dristra-Silistra - The Danubian Fortress from the Beginning of the 4th to Beginning of the 19th C. Vol. Thracian, Greek, Roman and Medieval Cities. Residence and Fortress*, Sofia, 2015 p. 493-587.
- BAŞ 2017 – G. Baş, *Ottoman serhad Organization in the Balkans (1450 to Early 1500)*, Ankara, 2017.
- BRĂTULESCU 1940 – V. Brătulescu, *Cetatea Hârșova în legătură cu Dobrogea și cu ținuturile înconjurătoare*, BCMI 33 (1940), p. 3-24.
- CANTACUZINO 1992 – G. Cantacuzino, *Cercetări arheologice la fortificațiile de la Hârșova*, BCMI 3 (1992), p. 58-67.
- Călători VI - Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976 (red. M. A. Mehmet).
- Călători I - Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. I, București, 2004 (red. P. Cernovodeanu).
- Călători II, Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, Vol. II, București, 2005, (red. P. Cernovodeanu și colectivul).
- Călători V, Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, Vol. V, București, 2009, (coord. D. Bușă).
- CHESNEY 1854 - F. R. Chesney, *The Russo-Turkish campaigns of 1828 and 1829*, London, 1854.
- CIOBANU 1970 – R. Ciobanu, *Un monument istoric prea puțin cunoscut: cetatea feudală de la Hârșova*, BCMI 39 (1970) 1, p. 24-30.
- DOCAN 1913-1914 - N. Docan, *Exploatațiunii austriece pe Dunăre la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, AARMSI 36 (1913-1914), p. 541-709.
- GABOR & MASTERS 2009 - A. Gabor, B. Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York, 2009.
- IONESCU 1904 - Cpt. D. M. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904.

est au fost reduse sub nivelul de călcare pentru a permite amenajarea și asfaltarea străzii Carsium în această perioadă.

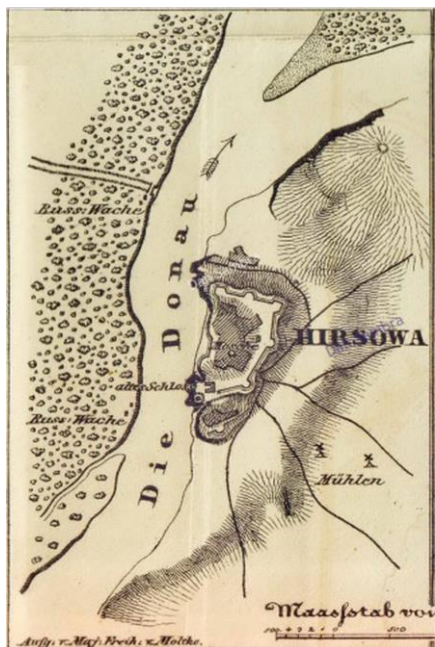
⁴⁴ Am însoțit la fața locului echipa de la Muzeul de Istorie a României din București care era antrenată în cercetarea preventivă pe amplasamentul platformei industriale în construcție. Lia și Adrian Bătrâna, specialiști pe evul mediu, interesați de această problemă, au prelevat probe de mortar din zid.

⁴⁵ Beneficiar al săpăturii preventive și investitor este Amet Tancu.

- IOSIPESCU 1990 - S. Iosipescu, *Bastion*, BCMI, 1-2, (1990), p. 32-34
- LANGERON 2019 - *Însemnările contelui de Langeron. Războiul Rusiei cu Turcia 1806-1812 (Principatele Dunărene)*, București, 2019.
- MOLTKE 1854 - Baron von Moltke, *The Russian in Bulgaria and Rumelia in 1828 and 1829- during the Campaigns of the Danube, the Sieges of Brailow, Varna, Silistra, Shumla and the passage of the Balkan by Marshall Diebitch*, London, 1854.
- NETZHAMMER 2010 - R. Netzhhammer, *Din România. Incursiuni prin această țară și istoria ei*. Vol. I, București, 2010.
- NICOLAE 1993 - C. Nicolae, *Despre topografia anticului Carsium*, Pontica 26 (1993), p. 215-229.
- NICOLAE, BĂNOIU & NICOLAE 2008 - C. Nicolae, D. Bănoiu, V. Nicolae, *Aspecte noi privind topografia cetății de la Hârșova (jud. Constanța)*, Pontica 41 (2008), p. 313-343.
- NICOLAE 2004 - C. Nicolae, *Hârșova - Fortificația bizantină târzie*, CCA Campania 2003 (2004), p. 136-139.
- NICOLAE 2010 - C. Nicolae, *Stadiul cercetărilor arheologice la Hârșova, jud. Constanța*, Pontica 43 (2010), p. 221-249.
- NICOLAE 2014 - C. Nicolae, *Incinta cetății medievale de la Hârșova. Descoperiri noi*, Pontica 47 (2014), p. 375-399.
- NICOLAE 2015-201 - C. Nicolae, *Șantierul arheologic Hârșova „cetate” sectorul „incinte vest”*. Campaniile 2000-2007, Pontica 48-49 (2015-2016), p. 281-304.
- NICOLAE 2016 - C. Nicolae, *Noi date despre fortificația otomană de la Hârșova*, în: *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice*, Tulcea, 2016, p. 49-84.
- NICOLAE 2017 - C. Nicolae, *Cercetări arheologice la cetatea Carsium (Hârșova, jud. Constanța) Sectorul „incinte nord”*, Pontica 50 (2017), p. 307-321.
- NICOLAE, STĂNICĂ & CIOBANU 2022 - C. Nicolae, A. D. Stănică, M. A. Ciobanu, *Cetatea medievală de la Hârșova în surse cartografice rusești recent descoperite (sec. XVIII)*, în: *Miscellanea in honorem annos LXV peragentis professoris Costel Chiriac oblata*, Cluj-Napoca, 2022, p. 255-277.
- NICOLLE 2010 - D. Nicolle, *Ottoman Fortifications (1300-1710)*, Oxford, 2010.
- POLONIC mss. - P. Polonic - *Cercetările de la Hârșova până la Ostrov (Silistra). Urme de ruine romane la Hârșova (Carsum)*, Manuscrise VII, Caiet 12, Biblioteca Academiei Române.
- STĂNICĂ 2016 - A. D. Stănică, *The Missing Fortress in Dobrogea. Case study: Turkish Fortifications*, în: *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice*, Tulcea, 2016, p. 7-36.
- STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021 a - A. D. Stănică, C. Nicolae, M. A. Ciobanu, *The Ottoman Fortress from Hârșova in Recently Discovered Russian Cartographic Sources (18th Century)*, *Peuce* s.n. 19 (2021), p. 261-300.
- STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021 b - A. D. Stănică, C. Nicolae, M. A. Ciobanu, *Planurile și prospectele cetății Hârșova în arhive străine*, Cluj-Napoca, 2021.
- ȘAPOJNIKOV 2017 - I. Șapojnikov, *Osmanske kreposti Dobryji: opisanija i obzor istocinikov 1820-x godov*, *Scriptorum Notrum* 1 (7), (2017), Kiev, p. 291-341.
- UYAR & ERICKSON 2009 - E. Uyar, E. J. Erickson, *A Military History of the Ottomans. from Osman to Atatürk*, Santa Barbara, California, 2009.

LIST OF ILLUSTRATION

- Pl. I.A** –The plan of Hârșova fortress after von Moltke;
- Pl. I. B** –The location of the preventive excavation from 2018 (and S 9 in 2003) on the orthophotomap of the settlement (geo-referenced plan from 1826, after STĂNICĂ 2016, Fig. 9).
- Pl. II.** The plan of the findings from 2018. The ditch deepened in the stone and the counterscarp.
- Pl. III.** The western and eastern profiles of the excavation.
- Pl. IV.** The rest of the counterscarp wall: A- drawing in upper plane; B drawing from the defensive ditch side
- Pl. V.** The fortification system of Hârșova fortress in the 19th century (the precinct - defensive ditch - counterscarp). Proposal of restoration.
- Fig. 1.** The defensive ditch uncovered.
- Fig. 2.** Rest of the counterscarp wall. (In the photo also Dragomir Popovici who helped us arranging the profiles and drawings).

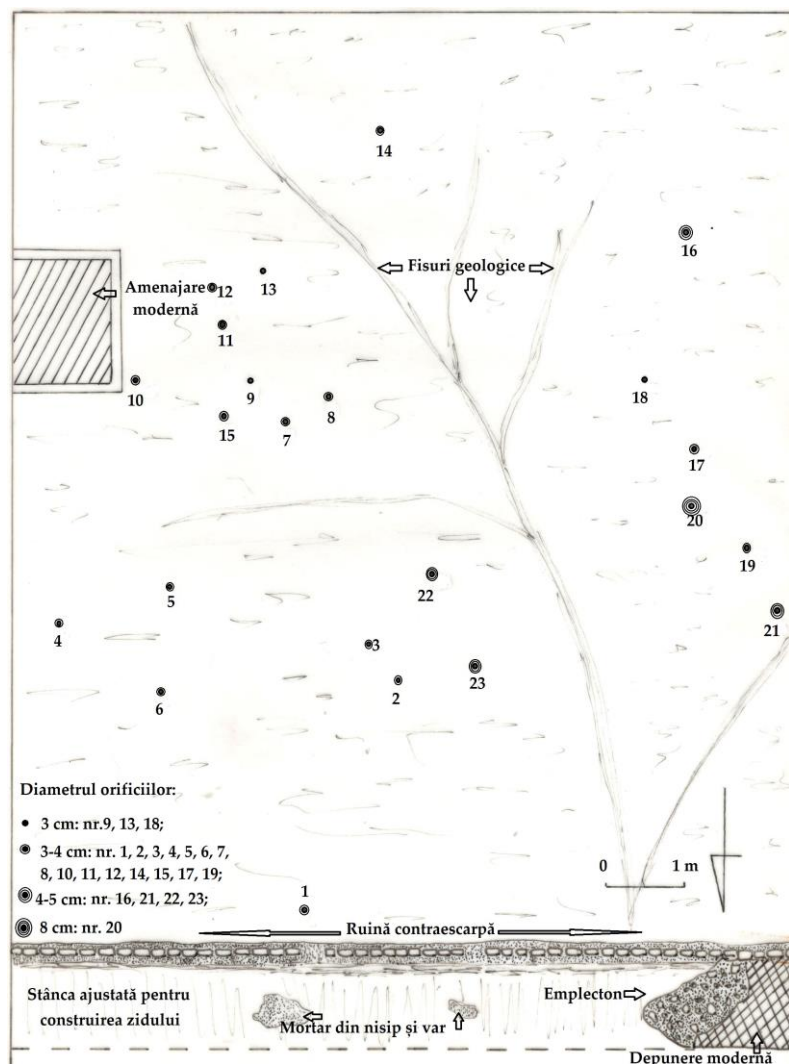
A

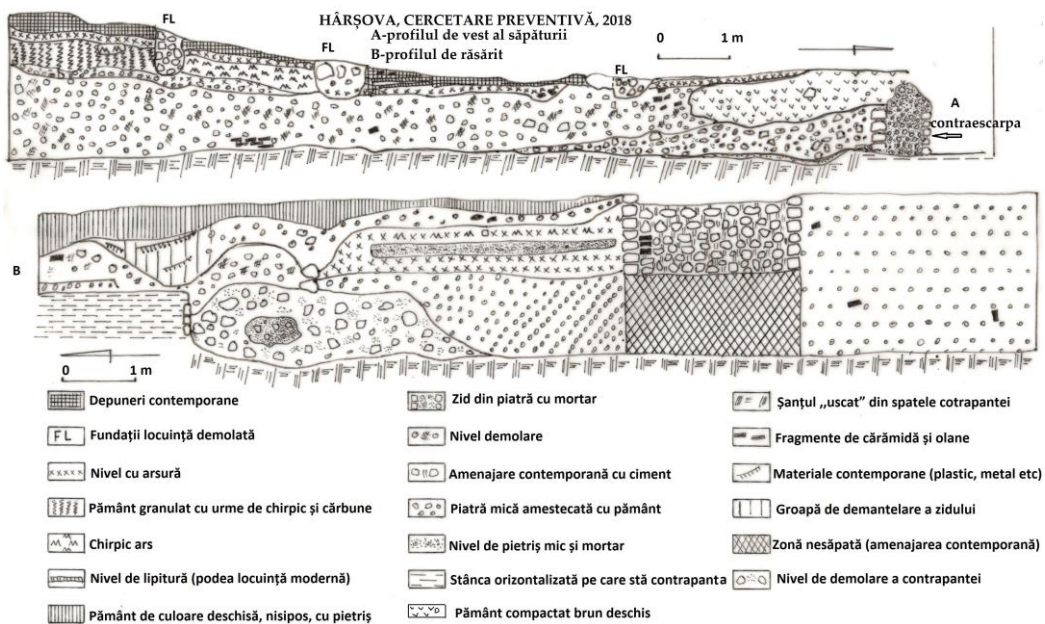
B

Pl. I. A - Planul cetății de la Hârșova după von Moltke;

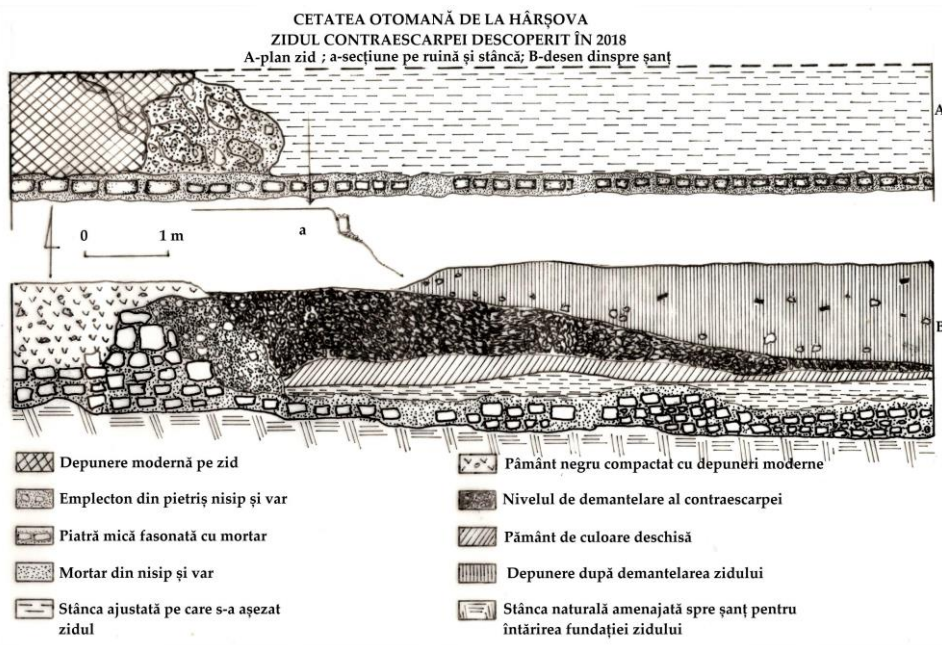
Pl. I. B - Localizarea săpăturii preventive din anul 2018 (și S 9 din 2003) pe ortofotoplanul localității (Georeferențierea planului din 1826, după STĂNICĂ 2016, Fig. 9).

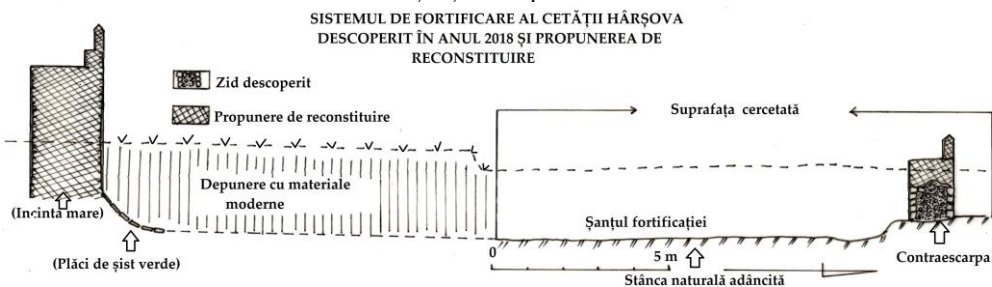
Pl. II. Planul descoperirilor din 2018. Șanțul adâncit în stâncă și contraescarpa.

Pl. III. Profilele de vest și est ale săpăturii.

Pl. IV. Restul zidului contraescarpei: A- desen din planul superior; B - desen dinspre șanțul de apărare.

Pl. V. Sistemul de fortificare al cetății Hârșova în sec. XIX (incinta-șanț de apărare-contraescarpă). Propunere de reconstituire.

Fig. 1. Șanțul de apărare descoperit.

Fig. 2. Rest din zidul contraescarpei. (În fotografie apare și regretatul Dragomir Popovici care ne-a ajutat la amenajarea profilelor și la desene).